

concept in the context of its consideration of the moral education of the young generation is determined. The urgency of the excited problem rose abroad (functioning «Journal of Moral Philosophy», «Journal of Moral Education», Association of Moral Education. Consideration of the problem of moral education in the global scientific interdisciplinary space is submitted. Some scientific positions concerning disclosure and the study of nature of morality and ethics of personality are determined. Based on the analysis of the research identified the following aspects of morality: biological, psychological, sociological, regulatory, personal and philosophical. It is proved that the philosophical paradigm is fundamental to clarify the essence of the psychology of morality. Positions of leading domestic and foreign psychologists to the notion of morality and its derivatives are disclosed. Clarified ethical categories of «moral» and «morality» is given. Attention is focused on the relationship and interdependence between ethics and psychology in the interpretation of concepts as well as the study of moral identity formation. Perspective of further scientific work is to clarify the nature of moral development, moral consciousness and self-identity.

Keywords: theory of morality, morality, moral, ethics, moral education, moral philosophy, moral psychology.

УДК 159.922.8-055.25(-055.52-055.2)

В. В. Волошина, О. Ю. Бондарчук

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ Я-ОБРАЗУ МАТЕРІ У ДІВЧАТ СТАРШОГО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

У статті здійснено теоретико-емпіричний аналіз структурних компонентів Я-образу матері у дівчат старшого юнацького віку. Доведено, що на становлення Я-образу матері у старшому юнацькому віці впливає досвід взаємодії дівчини з власною матір'ю, позитивне сприйняття себе у ролі матері та наявність ціннісної орієнтації на власну родину й емоційний контакт з майбутньою дитиною.

Ключові слова: материнство, Я-образ матері, старший юнацький вік, сім'я, дитина.

Постановка наукової проблеми. Материнство – це одна з найголовніших та фундаментальних цінностей людства. Воно є важливим фактором, що розкриває багатогранну структуру життя жінки, втілює в собі

весь спектр культурних та індивідуальних характеристик. Материнство – це особливий стан, статус жінки, який є домінуючою детермінантою, фізіологічно, психологічно і соціально зумовленої її самоцінності.

Швидкі зміни у політичній, економічній та ціннісно-духовній сферах спричинюють переорієнтацію особистісних цінностей, прагнень людей, змінюють стереотипи повсякденного життя. Ці тенденції все частіше зачіпають і зміну гендерних ролей. У сучасному світі жінка дедалі частіше віддає перевагу кар'єрному зростанню, соціальній активності, власній незалежності, відтермінуючи при цьому радість материнства. На нашу думку, цьому сприяє несформованість готовності до прийняття соціальної ролі матері, яка спричинюється відсутністю ідентифікації з образом матері, невмотивованістю до створення сім'ї та народження дітей, зміною особистісних ціннісних орієнтацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні проблема готовності до материнства сучасної жінки у науковій психологічній літературі висвітлена недостатньо. Вивченням зазначеної проблематики займалися такі дослідники як: Л.Л. Баз, А.С. Батуєв, І.В. Добряков, С.Ю. Мещерякова, О.П. Проскурняк, Г.Г. Філіппова та інші. Вчені зосереджували свою увагу на аналізі культурних та історичних особливостей материнства, дослідженні материнських функцій, розробці теоретичних моделей материнства та його розвитку в онтогенезі. Зазвичай, вчені в своїх роботах приділяють увагу формуванню готовності до материнства вже у вагітних жінок. Так, наприклад, Г.Г. Філіппова зазначає, що вагітні жінки готові та неготові до материнства, мають різні уявлення про роль матері. У вагітних, із сформованою готовністю до материнства присутній образ приймаючої, чуйної матері, що сприяє розвитку і навчанню дитини та розділяє його самостійну цінність, у жінок, яким властива несформована готовність до материнства яскраво простежується надцінність дитини, невиразність таких якостей як прийняття та чуйність.

Уперше проблема материнства виникає у жінки в ранній юності, у період проживання кризи ідентичності. Спираючись на дослідження вчених, ми гіпотетично можемо передбачити, що готовність до материнства потрібно формувати в період юнацького віку, адже саме цей віковий проміжок, який триває від 15 до 21 року, є одним із тих важливих етапів у житті кожної дівчини, коли відбувається активне становлення особистості, особистісне та професійне самовизначення, формуються життєві плани, в яких не останнє

місце відводиться материнству, та ціннісні орієнтації, які суттєво впливають на формування власних уявлень та відношення як до себе так і до оточуючої дійсності в цілому. Окрім цього вивчення розвитку материнської сфери, а особливо образу жінки-матері, у цей віковий період є значущим також у зв'язку із змінами сімейних цінностей, патернів гендерної ролі жінки в суспільстві. Беручи до уваги сучасний демографічний стан України, можна очікувати, що виявлення соціально-психологічних факторів, які впливають на формування образу материнства, дозволять усунути психологічні проблеми, які призводять до несформованості психологічної готовності до виконання материнських функцій та ілюзорних моральних цінностей самої особистості жінки. Це в свою чергу може суттєво покращити репродуктивне здоров'я нації.

Мета статті – теоретично проаналізувати та емпірично дослідити становлення Я-образу жінки-матері у дівчат старшого юнацького віку.

Теоретичні засади дослідження. Точка відліку у формуванні материнства починається вже з внутрішньоутробного періоду розвитку та досягає своєї значущості у перші роки життя, коли відбувається перший комунікативний досвід. Виходячи з концепції М.І. Лісіної, основи особистості, ставлення людини до світу та до себе самої закладаються з перших днів життя у спілкуванні з близькими дорослими. Перше особистісне утворення, яке складається у процесі спілкування, може розглядатися і як перший внесок у становлення майбутньої материнської поведінки. Якщо досвід спілкування з близькими дорослими був позитивним, це означає, що стартові умови для формування суб'єктивного відношення до інших людей був сприятливим і основу для формування суб'єктивного відношення до своєї дитини закладено [Мещерякова, 2000, с. 18-27].

У 2-3 роки, коли дитина починає усвідомлювати свою стать та співвідносити «своє я» з уявленнями про людей своєї та іншої статі, у рольових іграх вона починає відтворювати маскулінну чи фемінну поведінку. У іграх дівчатка починають проявляти свою концентричність та емоційність.

У дошкільному віці (3-5 років) у подібних дитячих іграх вже неважко прослідкувати імітацію життя власної сім'ї або інших побачених сімей. Дівчинка вже не просто заколисує ляльку, а робить це точно копіюючи свою матір. Основний механізм цього формування – це ідентифікація та імітація [Шнейдер, 2006, с. 445-446].

У процесі гри при виконанні ролі, зразок поведінки, який входить до складу ролі, стає одночасно еталоном, з яким дитина самостійно порівнює свою поведінку та контролює її. Тобто, дитина у грі виконує одночасно дві функції: з одного боку, вона виконує свою роль, з іншого – контролює свою поведінку. Це, в свою чергу, сприяє відмові дитини від мимовільних бажань на користь виконання взятої на себе ролі [Ельконін, 1999, с. 360]. Одночасно з цим в сюжетно-рольових іграх у «дочки-матері» та в «сім'ю» відбувається конкретизація та розвиток деяких компонентів материнської сфери. Першочергово виникають сюжетно-вибіркові дії (годування ляльки, заколисування), а потім і прийняття на себе ролі матері. Граючи, дівчинка «примірює» на себе різні «образи себе», реалізуючи таким чином своє бажання побути матір'ю, але при цьому життя матері міфологізується.

Приблизно у 4,5 років, коли вже добре розвинена сюжетно-рольова гра, починається етап няньчення, який закінчується, на думку Г.Г. Філіппової, до початку статевого дозрівання. На цьому етапі відбувається формування і розвиток значення дитинчати як об'єкта діяльності і потреби в його охороні та піклуванні про нього, а також закладаються основи «потреби у материнстві» як потреби мати для себе специфічні переживання. Також етап няньчення включає в себе досвід власної взаємодії з об'єктом, спостереження за взаємодією дорослих з дитиною, сприйняття і рефлексію ставлення інших людей і суспільства в цілому до дорослих, які виконують материнські функції [Філіппова, 1999, с. 81-87].

Протягом дошкільного дитинства, а особливо у віці 4-5 років, можуть виникнути різні обставини, які примусять дівчинку «відмовитися» від жіночої ролі. А.І. Захаровим було встановлено, що найбільш виражена ідентифікація з батьками своєї статі у дівчаток відбувається у віці 3-8 років. Успішність ідентифікації залежить від компетентності та престижності матері в уявленні дитини, а також від наявності у родині ідентичного їй статі члена прабатьківської сім'ї (бабусі). Вченим було виділено ряд умов адекватного формування материнського ставлення. До них відносяться: «прообраз матері» (виразності інстинкту материнства і батьківства у прабатьків і батьків жінки), бажання мати дітей, установка на них до вагітності, позитивний відгук на вагітність, ніжність до дитини, почуття жалості і співчуття, близькості з дитиною, а також емоційна чуйність матері [Захаров, 1998, с. 3-77]. Процес ідентифікації призупиняється у період розвитку самосвідомості (з 9 років у дівчинки), що відображає емансипацію

від батьківського авторитету. За даними Ю.М.Набіулліної, незадоволеність потребами у спілкуванні з батьками своєї статі приводить до ідентифікації з батьками іншої статі або до установки «бути не такою як мама» [Ильин, 2002, с. 58].

У підлітковому віці, коли реальність часто сприймається через призму особистої, схильної до наївної ідеалізації та романтичної закоханості, поняття «мати дитину» пов'язується підлітками зазвичай із вагітністю і в кращому випадку з малюком у колясці, але не як із багаторічним піклуванням про нього [Шнейдер, 2006, с. 449]. Прагнення підлітка зайняти задовольняюче положення в групі однолітків сприяє наслідуванню не лише поведінки, манер і т.д. референтної групи, але й їх поглядів на світ, зокрема на сферу материнства.

Образ материнства у юнацькому віці, на який припадає період студентства, характеризується безперечною орієнтацією на материнство в майбутньому. За дослідженнями Є.А. Щербаня, материнство у студентів свідомо ідентифікується із позитивними, високими, цінними переживаннями, не дивлячись на те, що в ряді випадків воно містить елемент страху та недостатньо розвинену мотивацію навіть у тих, які з дитинства турбувались про маленьких дітей. Образ материнства, створений студентами, на даному етапі розвитку виконує функцію задоволення потреби у реалізації себе, знаходження джерела нових вражень у сфері стосунків.

Спостерігається сильна ідеалізація очікувань щодо материнства, позбавлення їх побутового елемента (можливо, саме через ідентифікацію із професійною діяльністю, в якій не буває побуту) та насиченням залишками професійних знань, позбавлених усвідомлення їх сутності. Відсутність побутового елемента в образі материнства може пояснюватись загальною тенденцією відходу жінки від господарювання для забезпечення професійної та особистісної реалізації, яка є дуже потужною в сучасному суспільстві [Щербань, 2009, с. 25].

Методологія та характеристика емпіричної бази. Наше емпіричне дослідження було спрямоване на вивчення становлення Я-образу матері у дівчат старшого юнацького віку, тому підбір методик був зорієнтований на діагностику ціннісних орієнтирів дівчини, її ідентифікації з матір'ю та вивчення мотиваційного компоненту у народжені дитини.

Методологічний апарат складався з комплексу діагностичних методик: методика PARi Е.Шеффер і Р. Белла (адаптація Неццетт Т.В.); методика

«Морфологічний тест життєвих цінностей» (В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина); проєктивна методика «Батьківський твір» (тема «Я і моя дитина»); проєктивний тест «Сім'я»; спеціально розроблена анкета.

Вибірку дослідження склали 30 студенток віком 18-20 років.

Викладення основних результатів дослідження. У ході проведеного нами емпіричного дослідження сформованості готовності до материнства у дівчат старшого юнацького віку були отримані наступні дані. На становлення Я-образу жінки-матері у дівчат цього вікового періоду вагомий вплив має минулий досвід, отриманий у сім'ї упродовж дитячих років при взаємодії зі своїми батьками і, особливо, матір'ю та тенденції у соціумі такі, як: прагнення матеріальної незалежності та кар'єрного зростання жінки.

За методиками PARI, морфологічний тест життєвих цінностей та проєктивного малюнка «Сім'я» ми отримали наступні результати: досліджувані, у яких переважають цінності, зорієнтовані на сімейну сферу (33%), вважають, що сім'я буде сприяти розвитку їх особистості, у родині – чіткий розподіл виконання ролей. У даній групі спостерігається позитивний зв'язок ідентифкації з власною матір'ю, усвідомлення виконуваних материнських функцій, своєї ролі у вихованні дитини. Формування орієнтації на сімейну сферу є результатом потреби турбуватися про власну родину та прагнення до лідерства у ній.

У досліджуваних, що зорієнтовані на професійну сферу (17%), переважає прагнення до власної матеріальної незалежності, а створення сім'ї та народження дитини вони планують на більш пізній час. Для цієї категорії пріоритетним є реалізація своїх здібностей у трудовій діяльності.

Опрацювання анкетних даних дозволило також з'ясувати наступне:

частина досліджуваних (20%) планує одночасно реалізовувати себе як у сім'ї, так і у професії;

більшість досліджуваних (94%) вважають, що материнство розвиває жінку, але народження дитини не є єдиною вершиною її успіху (30%);

у ході вивчення творів на тему «Я і моя дитина» нами було виділено три рівні сформованості дівчат до материнства, а саме: низький, середній та високий;

низький рівень сформованості до материнства характеризується (наводяться цитати з творів):

- неготовністю до виконання цієї ролі: *«материнство – це не для мене, я не хочу дітей і тим паче їх не планую найближчі 10 років. На мою думку,*

дитина – це велика відповідальність, тягар. Я хочу пожити для себе і стати успішною жінкою у всьому і в кар'єрі, і в особистому житті»;

- негативним досвідом по догляду за молодшими дітьми у сім'ї: «я пока что не готова к материнству, поскольку считаю это очень тяжелой ношей. У меня есть опыт ухода за ребенком (младшему брату 3 года) и знаю все нюансы»,

- ілюзорно викривленим сприйняттям дитини: «в принципе, я люблю детей, но не люблю когда они капризничают, в такие моменты я теряюсь и не знаю, что делать», «когда у меня будут дети, я хочу быть с ними как друзья, чтобы они приходили и советовались»,

- негативним досвідом взаємодії з власною матір'ю: «Я к детям отношусь равнодушно. Я не могу сказать, что дети вызывают у меня какие-то негативные чувства, но и позитивных у меня тоже нет. Я не умею с ними обращаться, нянчить их, успокаивать, убаюкивать... Моя мама со мной не сюсюкалась. Она с раннего детства вела со мной серьезные разговоры, так что мне тяжело будет относиться к ребенку, как к ребенку».

Середній рівень характеризується:

- усвідомленням відповідальності за дитиною: «я буду старатися все дати для своїх дітей і повністю присвятити себе їм»; «важливо виховувати дитину в любові та злагоді»

- позитивним відношенням до сім'ї, але при цьому обов'язковістю кар'єрного зростання, матеріального достатку: «я не исключаю возможность материнства, но не планирую его в ближайшие годы», «я дуже сильно хочу мати дітей..., але спочатку хочу вивчитися, влаштуватися на роботу, отримати певний соціальний статус та стати матеріально незалежною»

Високий рівень відзначається:

- бажанням мати свою сім'ю: «для меня семья превыше всего»;

- усвідомленням материнських функцій: «материнство перш за все повинно бути усвідомленим кроком», «женицина-мать – та, которая несет ответственность за развитие и воспитание ребенка»; «кожна мати повинна бути зі своєю дитиною друзями»; «ставши мамою, ти залишаєшся нею на все своє життя»; «материнство – це відповідальність за життя та благополуччя дитини. За його розвиток, становлення в соціумі».

- позитивним досвідом взаємодії з власною матір'ю: *«до своєї мами я завжди відчуваю тепло, спокій... я дуже люблю її»*.

Співставляючи вище сказані думки про майбутнє материнство з малюнками батьківської сім'ї дівчини (за методикою «Сім'я»), отримані нами результати засвідчили, що наявність позитивного емоційного та комунікативного контакту з матір'ю є однією з передумов становлення образу материнства. У той час як негативний досвід взаємодії спричинює невпевненість та страх перед майбутнім материнством.

13% досліджуваних на даний момент не задоволені своїм становищем у родині, що може свідчити про неправильний підхід батьків до виховання дітей у сім'ї, нерозподіленістю ролей у родині. Підвищити свою значимість вони планують у майбутній родині.

Важливо відмітити, що у нашому дослідженні ми не виявили відповідей, які б вказували на відмову від материнства взагалі. Разом з тим, анкетне опитування засвідчило, що 6% опитаних вважає, що дитину краще народжувати після 30 років.

На думку респондентів домінуючими рисами характеру матері повинні бути доброта, чуйність, відданість, доброзичливість, відчуття власної гідності, терпимість, розуміння дитини, впевненість, іноді строгість.

У цілому ж материнство для досліджуваних – це головна подія в житті жінки та велика відповідальність.

Висновки та перспективи дослідження. За результатами констатувального експерименту можна стверджувати наступне: структурними компонентами формування готовності до материнства є позитивний досвід взаємодії з власною матір'ю, орієнтація на майбутню сім'ю, позитивне сприймання себе у ролі матері, орієнтація на створення оптимального емоційного контакту з майбутньою дитиною.

Сформованою готовність до материнства можна вважати у 33% дівчат старшого юнацького віку. Несформована готовність до материнства була виявлена у 10% респонденток.

На нашу думку, несформована готовність до материнства є наслідком ілюзорного сприймання образу дитини та негативний досвід взаємодії з власними батьками, що став одним із ключових моментів невпевненості та страху перед майбутнім материнством. Тому нами було розроблено тренінгову програму розвитку структурних компонентів образу майбутнього материнства у дівчат старшого юнацького віку.

Подальші наші емпіричні розвідки будуть спрямовані на вивчення змінюваності системи соціальних цінностей дівчат старшого юнацького віку, зокрема, переструктурування ціннісної ієрархії відносно сімейних орієнтирів, які, безперечно, змінюють свою структуру під впливом політико-економічної кризи, культурно-історичного розвитку соціуму та засобів масової інформації. Нажаль, перераховані соціальні чинники не завжди позитивно впливають на репродуктивне здоров'я та становлення гармонійних сімейних стосунків подружжя, що призводить до формування викривленого реального образу материнства, який все частіше асоціюється у молодого покоління з «купою» хатніх турбот та зреченням професійної і творчої самореалізації жінки-матері.

Далеко не останню роль у цьому аспекті відіграють і сучасні тенденції у формуванні установок на сім'ю в суспільстві. Набуває популярності сурогатне материнство, яке змінює психологічне ставлення матері до дитини, як способу отримання матеріальної винагороди. А з прийняттям одностатевих шлюбів взагалі змінюються соціальні ролі у сім'ї. Замість мами і тата дитина матиме «батька № 1» та «батька № 2».

З огляду на вище зазначене переконані, що проблема готовності дівчини юнацького віку до материнства є однією із ключових у формуванні духовно і психологічно здорового суспільства майбутнього. Адже, наявність у жінки стійкої мотивації до материнства як важливої життєвої цінності – усвідомленого бажання мати дитину, глибокої переконаності в її значущості для здійснення мети життя, прагнення бути щасливою у подружньому житті та в материнстві, потреби в оволодінні знаннями, вміннями і навичками, які є необхідними для створення та успішного функціонування материнства є запорукою гармонійного розвитку прийдешніх поколінь.

Д ж е р е л а:

Захаров А. И. Ребенок до рождения и психотерапия последствий психических травм. – Санкт-Петербург : Питер, 1998.

Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. – Санкт-Петербург : Питер, 2002.

Мещерякова С. Ю. Психологическая готовность к материнству // Вопросы психологии. 2000. – № 5.

Филиппова Г. Г. Материнство: сравнительно-психологический подход // Психологический журнал. 1999. – № 5. – Т. 20.

Шнейдер Л. Б. Семейная психология: Учебное пособие для вузов. – 2-е изд. – Москва : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2006.

Щербань Є. А. Образ материнства у психологічній картині світу особистості студента (збірник наук. праць) // Вісник психології і соціальної педагогіки. – Випуск 1. – Київ, Москва : 2009.

Эльконин Д. Б. Психология игры. – 2 изд. – Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999.

Arnett J. J. Adolescent storm and stress reconsidered // American Psychologist, 1999. – 54 (5).

Garber J., Weiss B., Shanley N. Cognitions, Depressive Symptoms, and Development in Adolescents // Journal of Abnormal Psychology, 1993. – № 102.

Larson R. & Lampman-Petratis C. Daily emotional states as reported by children and adolescents // Child Development, 1989. – № 60.

V. Voloshyna, O. Bondarchuk. Psychological peculiarities of a mother self-image in girls of older adolescence age.

The article made theoretical and empirical analysis of structural components of a mother self-image in girls of older adolescence ago. Researched that becoming maternity in this age depends on the experience of interaction with own mother, a positive perception of yourself in the role of mother, focus on emotional contact with the unborn child.

Keywords: *maternity, mother self-image, older adolescence ago, family, child.*

УДК 37.015.3:159.953.5

А. П. Микитенко

**ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНІВ РОЗВИТКУ
ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

У статті розглядається пізнавальна активність як інтегративна риса особистості, яка у процесі навчання вагомо впливає на результат навчання і тісно пов'язана з вихованням ініціативи, творчості, самостійності учня. Науково обґрунтовані мотиваційний, операційний, змістовно-інформаційний та емоційно-вольовий компоненти пізнавальної активності. Компоненти пізнавальної активності розглядаються як критерії її сформованості, а зміст компонентів – як їх показники. Аналізуючи результати експериментального дослідження рівнів сформованості пізнавальної активності старшокласників, визначено і охарактеризовано їх критерії та показники. Визначені перспективи подальшого дослідження проблеми пізнавальної активності старшокласників.